De tuin van het geluk
is een filosofische tuin.
Mooi is gelijkmatigheid in alles; overdaad en gebrek lijken mij niets.
(Democritus, fragment DK 102)
www.detuinvanhetgeluk.be
een filosofische tuin

Filosofie in tijden van corona, filosofie voor alle tijden

Wat moeten we leren uit de coronacrisis?

Lessen in bescheidenheid

Door een vijgenboom ontkomt Odysseus aan het draai-kolkmonster Charybdis – Scylla's 6 koppen kijken toe

De blinde ziener Teiresias waarschuwt Odysseus om runderen van de zonnegod niet te slachten

Henry Fuseli (1741-1825)

versie 5 juni 2020

Paul Gordyn

Voor mijn leerlingen, die maanden lang niet naar school mochten gaan

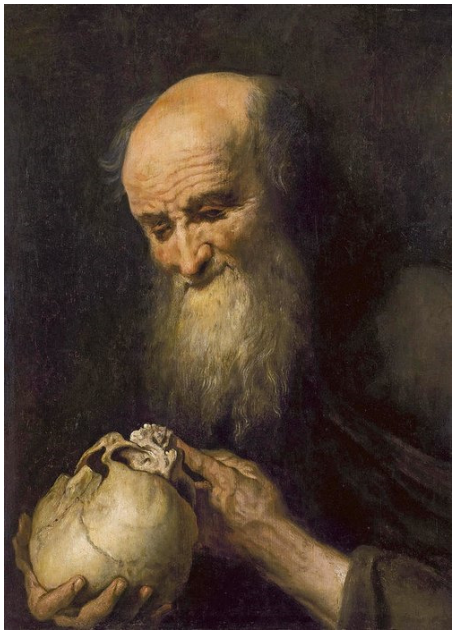

Portret van een jongeman / Democritus met schedel - Jan Cossiers (1600-1671)

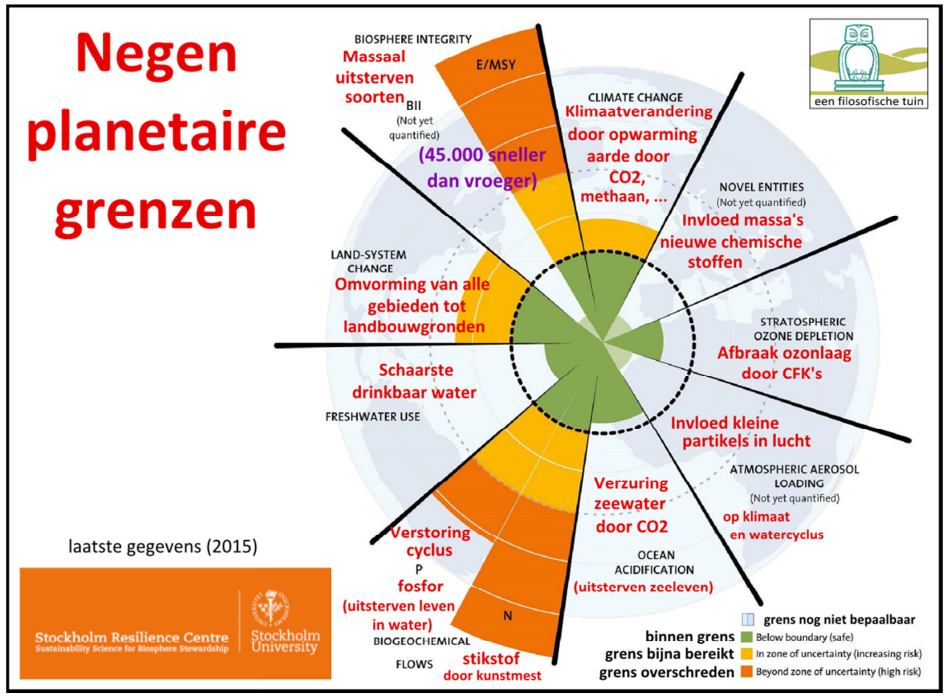

Wij dienen ons in te prenten dat de toekomst niet geheel in onze macht ligt, noch geheel buiten onze macht. Dan zullen we er niet absoluut op rekenen als op iets dat zeker het geval zal zijn, maar er ook niet aan wanhopen als aan iets dat zeker niet het geval zal zijn.

(Epicurus, *Brief aan Menoikeus*, 127)

Men moet inzien dat het leven van de mens maar weinig voorstelt, maar kort duurt en besmeurd is met veel ongeluk en narigheid. Als men dat inziet, maakt men zich alleen voor een bescheiden bezit druk en beperkt men het zwoegen tot dat wat beslist nodig is.

(Democritus, DK 285)

Mooie dingen breng het leren met veel inspanning tot stand, maar slechte dingen oogst men zonder moeite, vanzelf.

(Democritus, DK 182)

De meerderheid van de mensen lijden met hun verkeerde opvatting van de dingen aan dezelfde ziekte, net als bij een epidemie en er komen zelfs steeds meer bij (want de een wil niet voor de ander onderdoen en daardoor nemen ze de ziekte van elkaar over, net als schapen).

(Diogenes van Oinoanda, fragment 3)

Het verhaal over Odysseus, de verstandigste van de Grieken

De verstandigste van alle Griekse koningen, zo duidde de Griekse schrijver Homerus steevast Odysseus aan.
Het was Odysseus die de Grieken in hun oorlog met de Trojanen aan de overwinning hielp, door zijn list met het Trojaanse paard.
Pas na deze oorlog leverde de held zijn grootste prestatie: hij slaagde erin terug thuis te geraken, op het eland Ithaka bij zijn trouwe echtgenote Penelope, ondanks de constante tegenwerking van zeegod Poseidon – ondanks de tegenslagen van het lot, het toeval, zouden we nu zeggen.
Wat hij daarbij moet overwinnen, zijn vooral de eigen gevaarlijke verlangens en die van zijn manschappen. Zij moeten het verstand hebben om niet hoogmoedig te worden (de strijd tegen de zogenaamde hubris, een klassiek Grieks thema).

De tocht van Odysseus wordt beschreven in de *Odyssee*, samen met de *Ilias*, het oudste neergeschreven Griekse verhaal.
Traditioneel wordt verteld dat de schrijver ervan, Homerus, blind was. Fysieke blindheid is vaak een symbool voor wijsheid, het mentaal kunnen zien van wat belangrijk is.
De *Odyssee* bevat verschillende episodes waarin de wijsheid wordt bezongen dat we niet hoogmoedig mogen zijn, maar bescheiden moeten blijven.

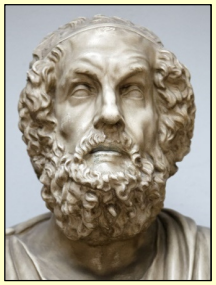

Romeinse buste van Homerus

Inhoud

Het verhaal over Odysseus, de verstandigste van de Grieken 3
NADENKEN BIJ DE CORONACRISIS 5
1. WAT TE DOEN BIJ EEN CORONACRISIS 6
Probleem: een moeilijke vergelijking 6
Belang van de gezondheid 6
Odysseus en de onsterfelijke nimf Calypso 8
Maatschappelijke schade 9
Vrijheid 9
Vrijetijdsbesteding en mensen ontmoeten 10
Onderwijs 10
Politiek 10
Economie 10
Angst en risico 12
Rationeel beslissen 13
Is het coronabeleid rationeel? 14
Odysseus en de keuze tussen Scylla en Charybdis 14
2. DINGEN ANDERS DOEN DOOR DE CORONACRISIS 16
2.1. DE OORZAAK: COMPLOTTEN OF ONZE MODERNE MANIER VAN LEVEN? 16
2.2. CORONACRISIS EN ANDERE CRISISSEN 16
Odysseus en de runderen van Helios 18
2.3. MACHT EN ONMACHT VAN DE REDE EN VAN DE WETENSCHAP 20
Odysseus en de zak met de winden 21
2.4. EXPERTEN, POLITICI EN DE GEWONE MENSEN 22
2.5. GLOBALISERING EN KLEINSCHALIGHEID 22
2.6. NEOLIBERALE BESPARINGSPOLITIEK OF GOEDE GEZONDHEIDSZORG 23
2.7. INDIVIDUALISME OF SOCIALE SAMENHANG 23
2.8. MENSEN IN MOEILIJKHEDEN EN GELIJKHEID 23
2.9. LIEFDADIGHEID OF RECHTVAARDIGHEID 24
2.10. ECONOMISCHE STEUN EN GELD 24
2.11. KIEZEN TUSSEN MENSEN: DEONTOLOGISCH OF UTILITARISTISCH 25
2.12. DIGITALE MOGELIJKHEDEN EN GEVAREN 26
2.13. BULLSHIT JOBS EN ESSENTIËLE BEROEPEN 26
2.14. POLITIEKE STRUCTUUR VAN BELGIË: GESPLITST OF UNITAIR 27
2.15. GEEN NIEUWS ZONDER SPORT 27
2.16. MISLEIDENDE EN CORRECT WEERGEGEVEN GRAFIEKEN 28
2.17. MISBRUIK EN VERANTWOORD GEBRUIK VAN EEN CRISIS 29
2.18. WAT ZULLEN WE DOEN? 29
Odysseus en de onweerstaanbare Sirenen 30

Nadenken bij de coronacrisis

De coronacrisis is het samengaan van een corona-epidemie (wereldwijd voorkomen van de ziekte covid-19 veroorzaakt door het virus SARS-CoV-2) met een drastisch ingrijpen van de meeste overheden om het aantal zieken te spreiden in de tijd, zodat de zorgsystemen niet overbelast raken en het aantal doden beperkter is dan bij een "natuurlijk" verloop van de epidemie (het zogenaamde afvlakken van de curve tot onder de capaciteit van het zorgsysteem - zie grafiek op p. 17). Het drastisch ingrijpen bestaat in het nemen van verregaande beperkende maatregelen, het wekenlang beperken van vrijheden waardoor het economisch, cultureel, sociaal, politiek en opvoedkundig leven gedurende weken sterk beperkt wordt of zelfs bijna volledig tot stilstand komt.
Het optreden van een dergelijke crisis is een nieuw fenomeen in de menselijke geschiedenis: er waren vroeger veel ergere epidemieën, maar nooit waren er, behalve deels bij oorlogen, dergelijke drastische beperkingen van het openbaar leven, waarvan de gevolgen op lange termijn overigens nog niet duidelijk zijn. Er kunnen zeer moeilijk vergelijkingen gemaakt worden met vroeger. Bovendien is de wetenschappelijke kennis over de coronaziekte en het coronavirus nog beperkt. Deze 2 zaken brengen mee:

1) men is best voorzichtig met het geven van kritiek op overheden en gezondheidswerkers (wetenschappers, dokters, verpleegkundigen, verzorgers), die immers moeten beslissen zonder veel specifieke ervaring en op basis van beperkte kennis.
2) bedenkingen die men maakt, moet men presenteren met een zekere reserve: de kans is groot dat door nieuwe gegevens bepaalde visies moeten herzien worden. Een degelijke bespreking en beoordeling zullen pas mogelijk zijn als de coronacrisis voor het grootste deel achter de rug is (wat op medisch vlak, maar zeker op economisch vlak nog jaren kan duren).

Dit belet niet dat men nu reeds kritisch moet nadenken over de crisis, om het verdere verloop eventueel bij te sturen en vooral om de juiste lessen te trekken uit de crisis, met het oog op een 2e golf, een soortgelijke (of nog ergere) epidemie en met het oog op andere soorten crisissen.
Twee vragen stellen zich:

1) waaruit bestaat de coronacrisis juist en wordt die op de beste wijze aangepakt?
2) wat maakt de crisis duidelijk over onze samenleving en cultuur en wat suggereert dat aan noodzakelijke veranderingen?

Veel van de hier volgende opmerkingen zijn open vragen, om een debat op gang te brengen.

Odysseus geraakt terug thuis bij zijn geliefde Penelope, dank zij zijn wijsheid, die vooral bestaat in bescheidenheid - Theodoor van Thulden, naar Francesco Primaticcio, 1630

1. Wat te doen bij een coronacrisis

Probleem: een moeilijke vergelijking

De kern van het probleem is het volgende: men kan het aantal doden (en ruimer het aantal zieken) beperken, maar dat heeft als prijs een aanzienlijke maatschappelijke schade, op vlak van economie, onderwijs, cultuur, sociaal welzijn, politiek.
Dat is vlug gezegd, maar een exacte kosten-baten-vergelijking is niet mogelijk, want:

1) men kan niet juist bepalen welke maatregelen nodig zijn om het doel te bereiken. Het zal achteraf ook niet mogelijk zijn om te zeggen dat men teveel maatregelen heeft genomen, want men kan niet vergelijken met de situatie waarin geen maatregelen zouden getroffen zijn. Als het aantal doden relatief laag zal uitvallen, kan niemand zeggen dat men overdreven heeft gereageerd, want dat laag aantal doden kan het gevolg zijn van de maatregelen, maar zeker is dat niet.
2) men kan niet juist bepalen welke maatschappelijke schade door de maatregelen is veroorzaakt en nog zal worden. De zaken zijn zeer complex en het gaat meestal om kans op schade.

Men zou daarom kunnen besluiten af te wachten en het toeval te laten beslissen of men zou kunnen vertrouwen op zijn gevoel. De kans dat zo een beter resultaat bereikt wordt, is uiterst klein. Het is bijna zeker dat men een beter resultaat krijgt door er toch over na te denken, door een rationele aanpak.
Een aantal bedenkingen kunnen al vast gemaakt worden.

Belang van de gezondheid en van het leven

Bij het begin van de coronacrisis heeft het aspect gezondheid meer belang gekregen dan het aspect maatschappelijke schade.
Dit komt onder meer doordat gezondheidsexperts aan het redden van een leven (en het voorkomen van ziektes) meer waarde hechten dan anderen, omdat ze daartoe expertise hebben, die ze zo nuttig mogelijk willen maken. Als enkel de gezondheidsexperts beslissen, krijg je waarschijnlijk geen goede balans tussen het aantal geredden en de maatschappelijke schade.
Daar komt bij dat bij de meeste mensen, en dus ook politici, zaken die zich duidelijk waarneembaar voordoen op korte termijn (zoals de gevolgen van een keuze) prioriteit geven boven zaken die minder duidelijk zichtbaar zijn of die pas op langere termijn zich voordoen. Een rationele houding houdt echter ook rekening met dat wat je niet ziet, maar waarvan je weet dat het er is, en met de lange termijn. Hoe meer een mens rationele keuzes maakt, hoe beter hij zijn strevingen in het geheel beschouwd kan realiseren. Het probleem is dat (als gevolg van de biologische evolutie) de rede bij de mens zwak is.
Het is niet evident dat het aspect gezondheid per definitie op de eerste plaats moet komen. Vroeg of laat zal de vraag moeten gesteld worden (nogmaals: niet om de huidige beslissers schuld te geven, maar om in te toekomst betere beslissingen te kunnen nemen): hebben we niet overgereageerd met de beleidsmaatregelen? Hebben we niet teveel belang gehecht aan het aspect gezondheid?

Het aantal coronadoden kan in elk geval gerelativeerd worden:

1) relevanter dan het aantal doden is het aantal surplusdoden (de oversterfte), personen die er meer sterven dan in een ander jaar (juister: dan het gemiddelde van de afgelopen 5 jaar). In de week van 6 april was er een oversterfte van 87%; in de hele maand april was het 25%.

2) het grootste aantal doden zijn oude mensen en mensen die reeds een andere aandoening hebben. Meer dan 95 % van de coronadoden zijn plus 65. Gevolg is dat een oversterfte de maanden daarop gevolgd wordt door een ondersterfte. Dit betekent in de eerste plaats: een aantal (hoog)bejaarden zijn enkele maanden vroeger gestorven. Er blijven natuurlijk jongere mensen die niet gestorven zouden zonder het virus (in periode van maart tot half april 22 doden jonger dan 45 jaar, dat is 0,3% van het totaal aantal doden).

Men kan ook een aantal vergelijkingen maken (cijfers m.b.t. België):

- *oversterfte door griep:* in de "zware" griepwinter 2018/19 oversterfte van 4,6 % (maar Nederland had toen 9.400 extra doden). Corona blijkt toch ernstiger dan griep.
- *oversterfte door hittegolf:* van 19 tot 27 juli 2019 oversterfte van 17%; in Brussel 35% (cfr. het hitte-eiland effect: in steden met veel asfalt en beton wordt het warmer).
- *aantal doden en gewonden door het verkeer:* in 2018 (laatst gekend cijfer) 604 doden, 3.636 zwaargewonden en 45.114 lichtgewonden.
- *vroegtijdige sterfte door luchtvervuiling:* voor België geschat op 1.300 per jaar (de levensduur daalt gemiddeld met 2,2 jaar - studie uit 2019 in het wetenschappelijke vakblad *European Heart Journal*); wereldwijde schatting aantal vroegtijdige doden door luchtvervuiling in 2014: 7 miljoen (cijfers Wereldgezondheidsorganisatie).

De cijfers over corona zijn nog voorlopig en bijna steeds geven de cijfers die je vindt, iets anders weer, zodat er geen echte vergelijking mogelijk is met de andere sterftecijfers. Wat alle cijfers wel gemeen hebben: beperkende maatregelen, en zeker een lockdown, kunnen ze naar beneden halen.

Zo daalde in de coronacrisis het aantal dodelijke verkeersslachtoffers van half maart tot eind april (met lockdown) met 68% (cijfers van verkeersinstituut Vias), en dat terwijl de gemiddelde snelheid misschien hoger lag. Los van minder verkeer zou een daling van de snelheid tot een grote daling van het aantal doden leiden: bij 80 km/uur sterven 3 op de 5 volwassenen, bij 50 km/uur is dat maar 1 op 5. Toch wordt een dergelijke maatregel niet genomen.

Hoe dan ook, er zullen altijd twee visies mogelijk blijven: je kan menen dat we bij corona overreageren, maar je kan ook stellen dat we op vlak van griep, hittegolven, verkeer, luchtvervuiling te weinig doen.

Punt is dat op die terreinen de verhouding tussen gezondheidswinst en maatschappelijke schade vastligt, dat het een gewoonte betreft die niet zomaar veranderd zal worden, terwijl we bij corona die verhouding nu voor het eerst moeten vastleggen.

Er is daarbij wel degelijk de kans dat we aan het gezondheidsaspect overdreven belang gaan hechten, vanuit een specifiek gegeven in onze moderne westerse, rijk geworden, cultuur.

We aanvaarden de menselijke sterfelijkheid niet meer. We willen eeuwig jong blijven en willen niet meer dood gaan. Dit leidt tot 2 houdingen, die beide verkeerd zijn.

Enerzijds uit zich dit bij de jongeren door ageism, het discrimineren van ouderen. Ouderen, zeker zij die hulpbehoevend zijn, hebben geen waarde meer, tellen niet mee. Zij moeten als eersten doodgaan. We steken ze weg in een soort van kampen. Dit ageism is even verwerpelijk als racisme en seksisme. Zo zou de ouderenzorg kleinschalig moeten worden, waarbij de ouderen een levendige band behouden met alle generaties uit de buurtgemeenschap. Dat is uiteraard een pak duurder dan de huidige kostenefficiënte grote woonzorgcentra.

Anderzijds uit zich dit bij de ouderen door het vastklampen aan het leven ten alle prijze. Ze worden daarbij geholpen door de therapeutische hardnekkigheid bij sommige gezondheids-werkers: het inzetten van medische middelen waar het in feite niet meer de moeite loont voor de patiënt, waar geen beterschap meer mogelijk is of waar het leven wel verlengd wordt, maar geen enkele kwaliteit meer heeft (bv. pijnlijke onderzoeken doen bij een terminale patiënt). Het is een voorbeeld van een fenomeen dat vaak voorkomt bij menselijk handelen: middel-doel-

omdraaiing. Men heeft een middel dat doorgaans een doel dient en dus gaat men dat middel altijd toepassen, zelfs in situaties waar het middel niet werkt of niet zinvol is (men benadert het middel niet meer kritisch, het middel wordt dus doel). Therapeutische hardnekkigheid kan liggen aan de gezondheidswerkers (zij hebben er voordelen bij, zoals economische winst, expertise kunnen tonen – meestal zijn deze motieven onbewust), maar ook aan de patiënt of diens omgeving (bang zijn om te sterven, een blinde hoop hebben in de behandelingen.)

We willen overigens niet enkel niet meer dood gaan, we willen ook niet meer denken aan de dood. Dit is volgens Blaise Pascal (1623-1662) de reden waarom we steeds zo druk bezig zijn en op zoek gaan naar afleiding (*divertissement*). Volgens Rudolf Boehm (1927-2019) ligt daar de reden van de middel-doel-omdraaiing van het kapitalisme (zie verder).

Hoe dat ook zij, niet willen sterven is een zeer grote streving die verankerd ligt in de evolutionair gezien oudste hersendelen (onze primitieve hersenen, die we gemeen hebben met de "lagere" dieren), maar die toch ook een deel beïnvloed wordt door rationele overwegingen en die zijn voor een groot deel cultureel bepaald. Er is in onze cultuur sprake van een dubbele dynamiek, die op het eerste zicht tegenstrijdig lijkt, maar te begrijpen valt als één van die veel voorkomende situaties waarin hoogmoed en nederigheid aan elkaar verwant zijn.

Enerzijds aanvaarden we de dood niet meer als gevolg van de hoogmoed die onze cultuur kenmerkt sinds de technowetenschappelijke successen. De coronacrisis ontmaskert echter deze hoogmoed: mensen en hun samenlevingen zijn kwetsbaarder dan de meesten uit het gelukkige deel van de wereld beseffen. Uiteraard moeten we onze hoogmoed niet vervangen door het fatalisme van vroeger of door een religieuze aanvaarding: dat is even verwerpelijke nederigheid. De mens is echter in geen geval een god (succesauteur Harari met zijn *Homo Deus* ten spijt). Dit besef moet versterkt worden, ten eerste om bij kwetsuren (in ruime betekenis van het woord) de zaken beter te kunnen relativeren en ten tweede om voorzichtiger te handelen zodat de kans op kwetsuren in de toekomst verkleint. Nodig is een bescheiden cultuur, die het leven behoedt en eventueel zelfs probeert te verlengen, maar niet ten alle prijze, een cultuur die ook belang hecht aan de waardigheid van de laatste levensfase en die het idee van een voltooid leven als respectabel vooropstelt. Bescheiden mensen *weten wanneer genoeg genoeg is* (met de woorden van Antonia, uit de gelijknamige film van Marleen Gorris uit 1995).

Anderzijds leidt juist de hoogmoed van zich onkwetsbaar te achten en te willen zijn, tot een houding waarbij elke geringste kwetsuur een drama wordt. We zijn op onze hoede voor het kleinste gevaar en als er dan toch iets gebeurt, voelen we ons een groot slachtoffer. We zijn niet langer gewapend tegen tegenslagen, we hebben geen kracht meer om kwetsuren te verduren, we vernederen onszelf tot zwakkelingen die aan niets anders meer denken dan onze kwetsbaarheid. Ook hier moeten we terug bescheiden worden: we moeten aanvaarden dat een portie ongeluk bij het leven hoort en we moeten (zoals de Britse socioloog Frank Furedi betoogt in zijn reactie op de coronacrisis – zie ook verder) terug moed vertonen, minder klagen en meer handelen, meer onze aandacht richten op de menselijke inspanningen die mogelijk zijn om het ongeluk beperkt te houden. Dit brengt ons naar de vraag: welke prijs aan maatschappelijke schade zijn we bereid te betalen om het aantal coronadoden te verminderen?

Odysseus en de onsterfelijke nimf Calypso

Odysseus belandt op het eiland van de nimf Calypso, die verliefd wordt op de held en hem gevangen houdt. Zij biedt hem onsterfelijkheid aan als hij haar man wil worden, maar hij weigert: hij blijft trouw aan zijn liefde voor de menselijke Penelope. De goden sturen hun boodschapper Hermes, die Calypso vertelt dat zij Odysseus moet laten gaan.

Verlangen naar onsterfelijkheid past niet voor een mens: hij is geen god, hij kan alleen geluk vinden bij andere mensen, al is de prijs dat hij sterven moet.

William Russell Flint (1880-1969)

Odysseus en Calypso

Arnold Böcklin (1827-1901)

Maatschappelijke schade

De maatschappelijke schade van de coronamaatregelen betreft diverse terreinen.

Vrijheid

De vrijheid van de mensen wordt sterk beperkt.
Men kan dit op zich verwerpelijk vinden. Men verdedigt dan een aanpak waarin bepaalde maatregelen niet verplicht worden, maar een beroep wordt gedaan op de verantwoordelijkheid van de bevolking om die vrijwillig toe te passen. In dit verband wordt er soms op gewezen dat de “opsluiting” (dat is de letterlijke vertaling van “lock down”) niet zo massaal zou zijn toegepast zijn als het eerste getroffen land, China, niet voor deze aanpak had gekozen, maar dat China een totalitaire staat is zonder vrijheid en met verregaande controle, ook los van een epidemie. China is juist een niet na te volgen voorbeeld. Zo een pleidooi voor verregaande vrijheid is moeilijk te verdedigen.
In elke samenleving moet de vrijheid beperkt worden ter wille van de veiligheid. Is er een grote dreiging, dan moet de vrijheid meer beperkt worden. Zeker bij een epidemie geldt dat de vrijheid van een individu de vrijheid van anderen in gevaar kan brengen. Ik kan voor mezelf verkiezen alles te blijven doen en het hoge risico op besmetting, ziekte of zelfs de dood erbij te nemen, maar dan verhoog ik de kans op besmetting, ziekte of dood bij anderen die niet bereid zijn een dergelijk risico te lopen. Er is dus een maatschappelijk akkoord nodig welk risico aanvaardbaar wordt geacht en op basis daarvan worden vrijheidsbeperkingen opgelegd aan iedereen. Bovendien verwachten zij die een hoog risico aanvaarden, toch geholpen te worden door ons verzorgingssysteem als ze ziek worden. Heeft iemand die overmatig risico neemt, recht op gezondheidszorg vanuit de gemeenschap? Geen eenvoudige discussie: mogen we bv. een roker die longkanker krijgt, (bijna) gratis geneeskundige zorg ontzeggen?
Het beperken van de vrijheid is dus verantwoord, maar er zijn voorwaarden:

- de reden van de beperking moet verantwoord en uitgelegd worden. Dit is niet altijd eenvoudig. Het verband tussen vrijheidsbeperking en de veiligheid i.v.m. corona is vrij abstract en niet onmiddellijk voor iedereen duidelijk. Je hebt kennis nodig van o.a. virologie om het verband te snappen tussen jouw etentje met een paar vrienden en de dood van iemand in een ander landsgedeelte.

- de sanctie bij het niet navolgen van regels moet vooraf bepaald worden en uniform toegepast worden. De vraag is hoe je de naleving van regels rond corona afdwingt, en meer bepaald, hoe repressief de ordehandhavers mogen optreden.
- de beslissing om vrijheid te beperken moeten democratisch genomen worden en gecontroleerd worden om misbruik te voorkomen. Het probleem met China is niet dat ze de vrijheid beperken, maar dat de leidende partij niet democratisch is en dus de vrijheid om de verkeerde reden kan beperken. In de democratische landen stelt zich de vraag hoe ver je mag gaan met volmachten en met het uitroepen van de noodtoestand.
- de beperking van de vrijheid moet proportioneel zijn: de cruciale vraag is of de vrijheidsbeperking in verhouding staat tot de grootte van de coronadreiging – de vraag die hier (in dit punt 1) juist onderzocht wordt.

Er moet dus gekeken worden op welke vlakken de vrijheid werd opgeschort en welke schade daarbij kan optreden.

Vrijetijdsbesteding en mensen ontmoeten

Alle vrijetijdsbestedingen buitenhuis, behalve individueel bewegen voor de gezondheid, werden verboden: sport, spelen, culturele beleving (film, theater, musea, muziekoptredens), amusement (op restaurant en café gaan, dansen, tegenwoordig wordt ook “shoppen” daaronder gerekend). Virtuele varianten kunnen de reële beleving maar deels vervangen (zie verder punt 2.12). Een van de redenen is dat de sociale dimensie, het ontmoeten van mensen, zo belangrijk is. Dat heeft te maken met het fundamentele streven naar waarde en naar zin.
Dat grote groepsevenementen verboden worden, is minder erg. Kuddedier spelen is niet de beste manier om waarde en zin te verkrijgen. Groepsvorming houdt ook gevaren in (uitschakeling rede door massagedrag). Dat het bezoeken van individuele mensen wordt verboden, is daarentegen zeer ingrijpend en bijzonder hard voor alleenstaanden, zieken, ouderen, mensen met verdriet (o.a. zij die iemand verliezen en niet samen kunnen afscheid nemen en rouwen).

Onderwijs

Scholen maanden sluiten is verregaand. Naast verminderd sociaal contact tussen jongeren (verlies van welzijn) is er het leerverlies, hoe erg is niet duidelijk. Het belang van onderwijs staat buiten kijf, maar over de vereiste invulling (hoeveel uren, welke leerstof) is geen eensgezindheid. De achterstand zal wel groter zijn bij jongeren uit sociaal achtergestelde gezinnen.

Politiek

Op politiek vlak veranderen de beslissingsprocedures ter wille van de efficiëntie, weg van de democratie (rol experten, regeren bij volmachten).
De relatie tussen efficiëntie en democratie is een moeilijk vraagstuk. Het zou kunnen dat een democratische bestuursvorm soms niet efficiënt genoeg is, maar er moet zeker voor gewaakt worden dat er geen autoritaire samenleving komt, met ongecontroleerde macht voor politici en voor gerecht en politie.

Economie

Op economisch vlak is veel bedrijvigheid stilgelegd, zodat velen verlies aan inkomen hebben.

Dit is in eerste plaats tijdelijk, maar bij heropstart gelden strenge beperkingen (bv. in horeca). Voor velen zal het verlies van inkomen permanent worden, als bedrijven failliet zullen gaan. Hoe groot de economische schade zal zijn, is nog zeer onduidelijk.
De grote vraag is hoe de schade (het verlies) verdeeld zal worden. De schade in cijfers is één ding, wat dat concreet betekent voor iemand is een ander ding. De helft van je inkomen verliezen is erger voor wie 2.000 euro verdient (bv. de arbeider die zijn job zal verliezen en langdurig werkloos zal worden) dan voor wie iedere maand 10.000 verdient of voor wie iedere maand 100.000 ontvangt (bv. een voetballer, maar vooral grote beleggers in aandelen).
Het valt te verwachten dat er een strijd zal ontstaan over de verdeling van het verlies. Als deze strijd scherp gevoerd zal worden, is grote sociale onrust mogelijk, met ook verstoring van de politieke stabiliteit. Het is bv. mogelijk dat radicalere partijen (bv. populistische partijen) sterk aan aanhang winnen, met alle mogelijke politieke gevolgen van dien (wie weet, hier en daar burgeroorlog- dat is mogelijk, niet alleen in de USA, maar ook bij ons).
Sommigen zien het optimistisch en stellen dat de schade sterk verspreid zal worden en er een herverdeling zal komen, zoals vaak na rampen. Zo werd na WO II de welvaartsstaat werd uitgedacht met sterke, herverdelende, sociale zekerheid. De fout in deze redenering is dat in feite de taart niet zozeer herverdeeld werd, maar de taart veel groter werd (door economische groei) en dat deze oplossing niet meer kan herhaald worden wegens de milieuproblematiek (zie hiervoor de volgende paragraaf).
De economische en daardoor socio-politieke schade door de coronacrisis is waarschijnlijk zeer groot, maar zeer onvoorspelbaar. Er is echter ook een andere manier om naar de economische gevolgen van corona te kijken.

De economische vermindering heeft een goede kant. De kortdurende en beperkte lockdown leidde tot belangrijke verbeteringen: minder verkeersdoden, minder luchtvervuiling, minder lawaai, minder files, minder uitstoot CO2. Sterker nog: de economische vermindering is op zich een goede zaak (dus los van de ellende die mensen erdoor zullen ondervinden als de schade maatschappelijk niet rechtvaardig verdeeld wordt). Het is jammerlijk dat deze eenvoudige waarheid voor de meesten verrassend of zelfs choquerend zal klinken. Problemen als luchtvervuiling, files en CO2 uitstoot moeten immers in een groter kader gezien worden.
Het zou ondertussen voor iedereen duidelijk moeten zijn dat een grote ineenstorting van het wereldsysteem enkel kan voorkomen worden, of eerder, in zijn impact beperkt worden, door de economische groei te stoppen en de overgroei van de laatste 4 decennia recht te zetten door een inkrimping. De wereld is sinds de jaren 1980 in overshoot en het is nodig dat de ecologische grenzen, die slechts tijdelijk kunnen overschreden worden, weer gerespecteerd worden (want de klassieke oplossing, de technowetenschap, moet verworpen worden – zie hiervoor punt 2.3.).
Wat de lockdown daarbij misschien voor sommigen ook duidelijk heeft gemaakt, is dat onze huidige overvloed en overdaad niet essentieel is.
Deze mogelijke les zal door weinigen getrokken worden, om meerdere redenen:

- weinigen kunnen de vermindering tijdens de lock down op zich beoordelen, omdat ze gekoppeld is aan dwang en dwang meestal negatieve gevoelens oproept.
- de machine om ons te doen geloven dat onze overconsumptie nastrevenswaardig is, gaat door: de reclame is niet verminderd tijdens de lock down of nam, als gevolg van het groter gebruik van i-technologie, zelfs toe.

Toch zou iedereen zich moeten afvragen: hoeveel minder geluk hebben we omdat we eens 7 weken geen nieuwe klederen kunnen kopen en gewoon iets uit onze reeds grote voorraad moeten aantrekken? Is het normaal dat winkeliers over schoenen spreken alsof het bederfbare goederen zijn? Is het feit dat er geen zomerfestivals zijn zo erg? In 1984 was er geen Tomorrowland, geen Dour Festival, geen Graspop, geen Pukkelpop; Dranouter Folk Festival had

plaats op de speelplaats van het plaatselijke schooltje en het enige grote festival, Rock Werchter, telde 1 dag met 1 podium en 8 optredens. De jeugd van 1984 was niet ongelukkiger dan de jeugd van nu – het verschil is dat de wereld nog (waarschijnlijk net) niet in overshoot was. Is een maand niet buitenshuis eten of film kijken zo een grote ramp? Dat leidt tot deze vraag: zou het zo erg zijn als we na de crisis niet 4 keer, maar slechts 1 keer per maand naar de cinema gaan en popfestivals maar 1 dag duren? Cru gesteld: als er geen wc-papier meer zou zijn, dan kan men zich terug proper maken zoals dat in Vlaanderen gebeurde tot eind jaren 1970, met krantenpapier – dat lijkt minder comfortabel en is op zich niet gewenst, maar leidt niet tot depressies.
Natuurlijk moet dan het hele economische systeem en in het bijzonder de werkgelegenheid anders georganiseerd worden, maar dat zou geleidelijk aan gepland kunnen worden en niet chaotisch ons opgedrongen worden, zoals dat het geval zal zijn bij milieurampen of bij oorlogen.
Wat betekent dit alles voor de oorspronkelijke vraag of de lockdown een goede beslissing was?

Angst en risico

Bovenstaande bedenkingen maken het niet mogelijk de vraag te beantwoorden.
Ten eerste kan de schade niet exact berekend worden – er zijn geen criteria voor. Zeker een standaard die een vergelijking mogelijk maakt tussen verschillende soorten schade (psychologisch, sociaal, politiek, economisch), is niet beschikbaar. Economen durven dat wel eens proberen en herleiden dan alles tot hun sector, met geld als standaard (de prijs van een leven tegenover inkomensverlies door 6 maand werkloosheid), maar het is duidelijk dat dit volkomen arbitrair is (en getuigt van de dominantie van de economie in onze cultuur – zie verder).
Ten tweede gaat het meestal over de kans op schade, maar kan deze kans niet juist ingeschat worden.
Ten derde, stel dat voorgaande zaken wel mogelijk zijn, dan is nog niets beslist. Alles hangt af van de waarde die men aan verschillende zaken hecht en dat is een subjectief gegeven. De ene verkiest lang te leven boven het beleven van allerlei avonturen, de andere wil wel jong sterven om opwindend te kunnen leven. Als dit enkel de eigen persoon betreft, is dat niet zo een probleem, maar op vele terreinen hebben de keuzen van de ene invloed op de keuze van de anderen (bv. hoe snel rij ik met mijn wagen?). Uiteindelijk moet de maatschappij als geheel dergelijke keuzen maken. Dit gebeurt via politieke beslissingen, maar gedeeltelijk ook via onopgemerkte culturele processen.
Hierboven werd reeds verwezen naar ons gevoelen van onoverwinbaarheid, met als andere kant van de medaille grote aandacht voor wat ons toch zou kunnen verslaan. De Britse socioloog Frank Furedi werkte dit reeds in 1997 uit in zijn boek *Cultuur van angst*.

Furedi stelt dat angst een steeds groter deel van het bestaan uitmaakt, angst voor ziektes, onbekende virussen en epidemieën, kindermisbruik, milieuverontreiniging en terroristische aanvallen. Er is dan ook steeds meer vraag naar nieuwe voorzorgsmaatregelen en beveiliging. De feiten ondersteunen de angstverhalen over een groeiend risico voor onze gezondheid en veiligheid echter niet.
Op bepaalde vlakken heeft Furedi gelijk. Denk aan bepaalde verkrampte reacties bij terroristische aanslagen. Er spelen meerdere factoren een rol, bv. politieke partijen die denken voordeel te kunnen halen uit angst, of media die uit zijn op sensatie om de verkoopcijfers te verhogen. De hoofdreden is echter: we kunnen al heel wat risico's uitschakelen, maar juist daarom willen we dat nog meer. Zoals hierboven reeds gezegd: we weigeren nog menselijke kwetsbaarheid te aanvaarden. Daaruit besluiten dat we alle angst achterwege moeten laten, is echter fout.

De conservatieve denker Furedi smijt alle zaken op één hoop en wil zowel de angst rond voedselveiligheid als de angst voor milieuproblemen weg. Wat echter nodig is, is alle zaken afzonderlijk te onderzoeken. Ons voedsel is uiterst veilig, daar hoeven we ons geen zorgen om te maken (wel juist dankzij de geïnstitutionaliseerde bezorgdheid van voedselagentschappen). De milieuproblemen worden echter onderschat, daar is dus dringend meer angst nodig, angst natuurlijk die leidt tot acties om de gevaren en dus de angst te verminderen.
Het lijkt in onze productivistisch-consumentistische cultuur zo te liggen: waar het bestrijden van gevaar economisch voordeel (winst, groei) oplevert, wordt de angst aangewakkerd om die dan met de economisch rendabele methoden te bestrijden; waar het bestrijden van gevaar de winst en groei verminderen, wordt de angst gesust. De angst voor verkeersdoden wordt bv. deels toegelaten, want het kan deels economisch rendabel bestreden worden (door veiligere auto's en door technische middelen, zoals verkeersdrempels), maar deels ook gesust, want de echte oplossingen (minder snel rijden, minder met de auto rijden) wil men niet doorvoeren.
Het middel om angst te sussen is bijna steeds het verspreiden van het geloof in een beschermende, reddende instantie. In de meeste culturen is dat een religieus geloof, in onze moderne cultuur is dat het geloof in de technowetenschap. Het technowetenschapsgeloof moet onderscheiden worden van het religieuze geloof: technowetenschap bestaat en heeft een reële uitwerking. Toch is ook het technowetenschapsgeloof gevaarlijk: er is geen garantie dat de technowetenschappelijke oplossingen tijdig beschikbaar zullen zijn en de eventuele oplossingen brengen bijna steeds nieuwe, vaak zwaardere nadelen mee (zie verder punt 2.3.).
De coronacrisis is in dit opzicht merkwaardig: voor het eerst sinds lang werd de economische visie ondergeschikt gemaakt aan een andere waarde. Het valt echter te vrezen dat men dit zo vlug mogelijk weer ongedaan wil maken en de economie weer wil stellen boven de gezondheid en ook boven het sociale, pedagogische, kunstzinnige. Dat bleek al uit de eerste voorstellen voor de exit uit de lockdown: de bedrijven en de winkels (uitgezonderd de horeca) mochten al open, terwijl de scholen nog weken gesloten zouden blijven en er van een versoepeling m.b.t. sociaal contact geen sprake was. Uiteindelijk mag dit niet verwonderen.
De moderne economie getuigt van een middel-doel-omdraaiing (je zou kunnen spreken van economische hardnekkigheid). Normaal gezien dient economie om de materiële behoeften te bevredigen en staat in dienst van of is toch ondergeschikt aan sociale, politieke, culturele (kunstzinnige, wetenschappelijke, opvoedkundige, levensbeschouwelijke, zingevende) strevingen. In de moderne cultuur is het andersom: deze sectoren zijn ondergeschikt aan de economie. Er moet dringend een debat komen over de waarde van de verschillende strevingen van mensen, als onderdeel van en voorbereiding op een ruime, rationele benadering van crisissen.

Rationeel beslissen

Een antwoord op de vraag of de aanpak van de coronacrisis de goede was, is moeilijk te geven, maar er kan wel dit gezegd worden: de aanpak kan maar goed zijn als die rationeel is. Immers, hoe meer we ons verstand (rede) gebruiken bij het handelen, hoe beter we onze strevingen kunnen realiseren.
Rationeel handelen houdt in:

1) we moeten ons laten leiden door de objectieve kans op schade, niet door ons subjectief angstgevoel.
   Er is geen eenduidig verband tussen angst, een psychologisch gegeven (verschillend bij verschillende mensen) en gevaar, dat is de werkelijke, objectieve kans dat er schade zal optreden (wat niet altijd juist kan vastgesteld worden, maar toch deels). Soms hebben we meer angst voor situatie 1 dan voor situatie 2, terwijl er bij 1 minder gevaar dreigt (mogelijke voorbeelden werden hierboven gegeven in verband met de kans op sterfte).
   Een onderzoek in welke situatie we teveel of te weinig angst hebben, is nodig.
2) we moeten vooral met de lange termijn rekening houden: onze tijdshorizon moet die van ons hele leven zijn, en nog uitgebreider, ook die van de zaken waarover we bekommerd zijn hoe ze zullen zijn na onze eigen dood.
3) als gevolg daarvan moeten we handelen op basis van het voorzorgsprincipe: als er kans is op serieuze of onomkeerbare schade, dan mag het gebrek aan volledige wetenschappelijke zekerheid niet gebruikt worden als reden om maatregelen uit te stellen. Het is beter te voorzichtig te zijn dan te roekeloos. Natuurlijk kunnen we ook te voorzichtig zijn. Soms is de remedie erger dan de kwaal.
4) we moeten ons laten leiden door het relatieve belang van onze doelstellingen. Doelen die meer nodig zijn voor het geluk, moeten meer doorwegen: hoe belangrijker een doel, hoe meer risico het waard is. Het belang van een doel moet echter rationeel onderzocht worden. Doelen zijn methoden om fundamentele strevingen te realiseren. De doelen zijn meestal cultureel bepaald, de strevingen maken deel uit van een onveranderlijke menselijke natuur. Een fundamentele streving kan door meerdere doelen gerealiseerd worden en sommige daarvan zijn beter (zinvoller) dan andere. Een onderzoek naar de menselijke natuur en naar de culturele vormgeving daarvan is nodig: wat is goed aan onze cultuur, wat niet?

Is het coronabeleid rationeel?

De corona-experten en de politici hebben bij hun voorstellen het voorzorgsprincipe toegepast en dat is op zich goed. Of ze een goede kijk hebben op het relatieve belang van de menselijke strevingen en doelstellingen, is veel minder zeker.
Nogmaals, hoe rationeel de benadering van de coronacrisis was, is niet exact te bepalen. Belangrijker is dat we rationeel proberen te handelen na de coronacrisis.
Zo vlug mogelijk overgaan tot business as usual, is geen rationele handelswijze. De coronacrisis maakt immers een aantal, soms verontrustende kenmerken van onze samenleving duidelijker zichtbaar, en daarover moet nagedacht worden: het kan en moet ook beter.
Hieronder volgen een paar voorbeelden, een reeks beschouwingen die los van elkaar kunnen gelezen worden, maar grotendeels toch met elkaar samenhangen.

Odysseus en de keuze tussen Scylla en Charybdis

Odysseus moet varen door een engte met aan de ene kant het monster Charybdis, dat door het opslorpen en uitspuwen van het water het hele schip zal doen vergaan, en aan de andere kant het monster Scylla, met 6 hondenkoppen die mensen de kop afbijten. De nimf Circe vertelt Odysseus dat de keuze eenvoudig is: hij moet varen langs Scylla, want als hij het monster niet probeert te bekampen en snel doorvaart, heeft het monster maar tijd om 1 keer toe te slaan. Zes mannen verliezen is beter dan alle bemanningsleden en jezelf laten verdrinken.

Soms zijn er situaties waar verlies onvermijdelijk is en het zinloos is om toch proberen te winnen. Wijsheid is dat verlies aanvaarden, maar ook inzien dat soms niet alles even erg is. Moeten kiezen tussen Scylla en Charybdis is niet (hoewel die betekenis vaak gebruikt wordt) moeten kiezen tussen twee 2 even erge zaken, zoals de pest en de cholera). Moeten kiezen tussen Scylla en Charybdis laat ruimte voor rationeel handelen: nagaan wat het minst erge is en dan daarvoor kiezen.

Scylla doodt zes manschappen van Odysseus, tekening van John Flaxman, 1805

Hoeveel schade veroorzaakt het afstand houden?

Afstand houden in een lagere school te Waver, mei 2020

2. Dingen anders doen door de coronacrisis

2.1. De oorzaak: complotten of onze moderne manier van leven?

Weinigen zien, in tegenstelling tot vroeger, de corona-epidemie als straf van een hogere macht. De uitbraak van een epidemie is toeval. De filosoof Schopenhauer en de bioloog Darwin hebben ons duidelijk gemaakt dat het leven een strijd is en dat niet altijd de grootsten winnen, maar soms ook de kleinsten, omdat ze zich beter hebben kunnen aanpassen.
Voor sommigen is dat moeilijk te aanvaarden: ze menen dat iets met grote gevolgen toch geen banale oorzaak kan hebben, maar een “grote” oorzaak moet hebben, en daarom verzinnen ze allerlei complottheorieën, die door de sociale media een hardnekkig leven kunnen leiden. Deze theorieën kunnen op inhoudelijke gronden als uiterst onwaarschijnlijk verworpen worden.
Langs de andere kant is elk toeval wel onderworpen aan oorzakelijke factoren en die moeten we opsporen. Het menselijk handelen is daarbij mee verantwoordelijk voor het optreden van epidemieën.

Los van de concrete oorzaak van deze epidemie is het belangrijk aandacht te hebben voor de wetenschappelijke theorieën dat het handelen van de moderne mens de kans op overdracht van virussen van dieren naar mensen vergroot.
Er is de theorie (o.a. van de Amerikaans bioloog Rob Wallace) dat de agro-industrie met zijn monoculturen en kappen van de laatste oerbossen er voor zorgt dat virussen die vroeger ingesloten bleven, nu overlopen naar het lokale vee en de mensengemeenschappen (vleermuizen die vroeger in grote bossen bleven, komen nu naar de mensenwereld). De Vlaamse bosbouwkundige Myriam Dumortier wijst erop dat de wilde dieren nog slechts 4% van de zoogdieren-biomassa uitmaakt, de mens 36 % en het vee dat de mens kweekt om vlees te kunnen eten, 60 %. Minder vlees eten en dus minder bossen kappen, vermindert de kans dat er nieuwe epidemieën zullen uitbreken (UPV corona talk: youtube.com/watch?v=XLumFl_xDZo).
Ook los van dit oorzakelijk verband ligt het voor de hand de coronacrisis en de ecologische crisis met elkaar te vergelijken.

2.2. Coronacrisis en andere crisissen

De coronacrisis is een ernstige crisis, maar zeker niet de ergste. Belangrijk is dat de economische infrastructuur volledig intact is gebleven. De toelevering van voedsel en huishoudproducten (zelfs wc-papier) is niet verminderd. Ook de fysieke veiligheid of betrouwbare berichtgeving zijn nooit in gevaar gekomen. Alle bedrijfstakken kunnen na de lockdown in principe gewoon weer opstarten. Als dat zal sputteren, ligt dat aan de organisatie van onze economie, niet aan de technische infrastructuur. In dat opzicht is het een uitholling van de woorden om te zeggen dat we in oorlog zijn – vraag dat maar aan de bevolking in Syrië.
Het besef is nodig dat het veel erger kan zijn, bij een werkelijk vernietigend virus, een atoomwereldoorlog, een meteoorinslag. Nodig is vooral het besef dat het binnenkort bijna zeker ook veel erger zal zijn, door een zich nu reeds ontwikkelende crisis, nl. de ecologische crisis, die niet alleen bestaat uit de klimaatverandering, maar ook uit de enorme daling van de biodiversiteit, de verstoring van de natuurlijke stikstofcyclus en fosfaatcyclus, de verzuring van de oceanen, de erosie van de bodem, het gat in de bovenste ozonlaag dat nog steeds niet volledig hersteld is, de vervuiling van de lucht met allerlei partikels, de grotendeels nog onbekende gevolgen van de vele nieuwe chemische stoffen, het dreigend tekort aan drinkbaar water (deze lijst geeft het schema weer van de 9 planetaire grenzen, opgesteld door het

Stockholm Resilience Centre – zie p. 2). Al deze problemen kunnen hier niet uitgelegd worden, maar de gevolgen ervan zijn duidelijk: vernietiging van gebouwen (door overstromingen en orkanen), bedreiging van de gezondheid (door gat in ozonlaag, luchtvervuiling, chemische stoffen), voedseltekorten en hongersnoden (door erosie grond, tekort aan water, onvoldoende snelle aanpassing aan nieuwe klimatologische omstandigheden) en in de ergste scenario's de onmogelijkheid om nog gewoonweg te leven (perioden met zo een hoge temperatuur dat een mens binnen enkele minuten sterft). Verder is duidelijk dat nog vóór deze fysische verschijnselen zich in hun volle omgang hebben voorgedaan, er sociale gevolgen zullen zijn die de fysieke rampen nog eens zullen versterken (sociale onrust, bendevorming, oorlogen, ineenstorting politieke structuren).
Tegen corona werden vrij vlug vrij verregaande maatregelen genomen, om een aantal redenen die niet gelden bij de ecologische crisis:

- de wetenschappelijke kennis over corona is relatief volledig en er is weinig meningsverschil onder de wetenschappers, omdat het gaat over een relatief eenvoudig verschijnsel – de ecologische crisis is talloze malen complexer en dus is de relevante wetenschap veel minder zeker.
- de vereiste coronamaatregelen zijn uiteindelijk niet erg verregaand, zeker niet als ze in historisch perspectief geplaatst worden: het gaat om een tijdelijke opschorting van een deel van onze levenswijze – voor de ecologische crisis is een bijna totale en blijvende omkering nodig van onze moderne levenswijze.
- de coronacrisis werd onmiddellijk zeer concreet zichtbaar – de ecologische crisis voltrekt zich langzamer, verspreider en het is niet duidelijk wanneer wie wat aan den lijve zal ondervinden.
- als gevolg daarvan kon men de coronacrisis niet door psychologische mechanismen ontkennen – de ecologische crisis kan nog steeds ontkend worden, zowel wat de feiten betreft (men sluit zich af van de informatie), als de ernst van het gevaar dat we lopen.
- als speciaal geval van het voorgaande: men kon zich bij corona niet wijsmaken dat er wel vlug een andere oplossing zonder schade zou gevonden worden – de ecologische crisis wordt massaal bestreden met het gevaarlijke technowetenschapsgeloof.
  Zeker wat dat geloof betreft, zijn er lessen te trekken uit de coronacrisis.

Belangrijker dan dé coronagrafiek…

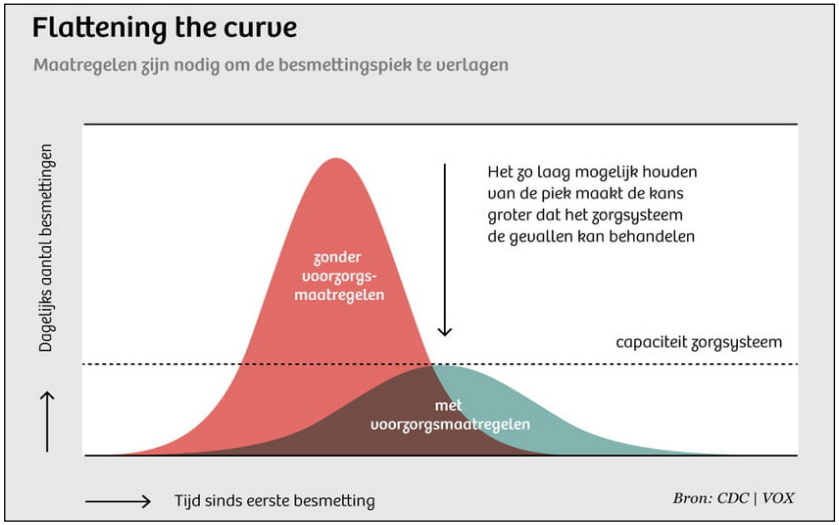

… is dé grenzen-aan-de-groei-grafiek

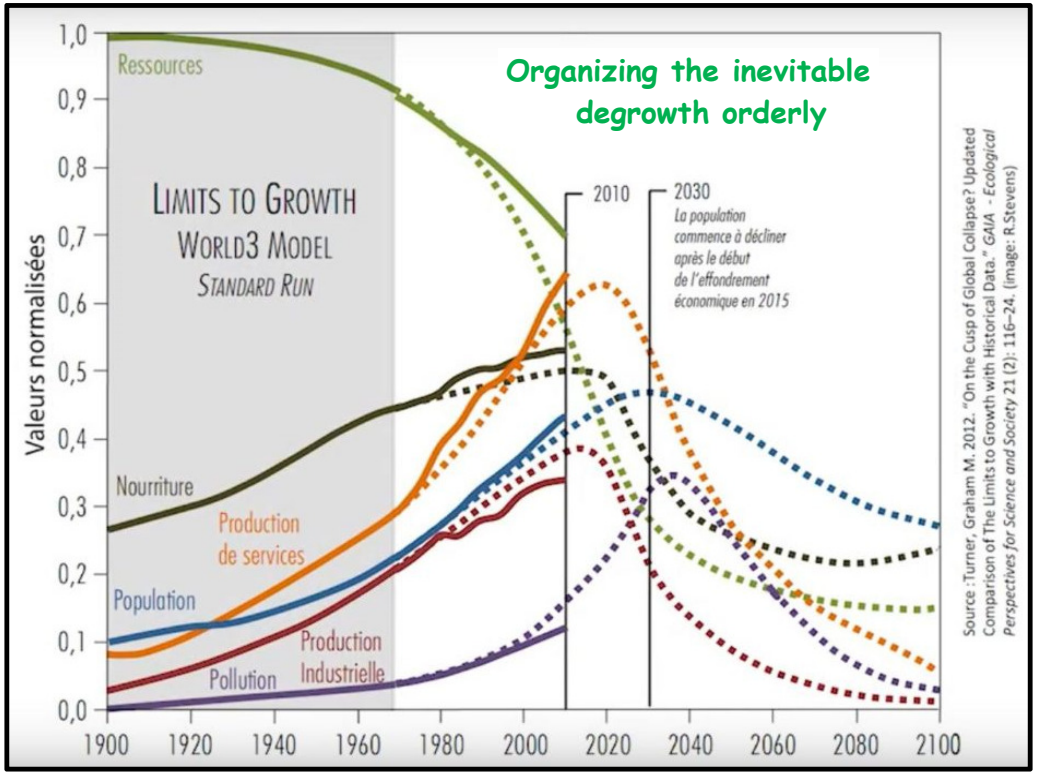

Odysseus en de runderen van Helios

De blinde ziener Tiresias waarschuwt Odysseus: op het eiland Thrinakia heeft de zonnegod Helios grote kuddes van prachtige runderen en schapen die nooit sterven, maar die mogen nooit geslacht worden. Later herhaalt Circe, dochter van Helios, de waarschuwing.
Odysseus wil het eiland voorbijvaren, maar zijn mannen dwingen hem om halt te houden. Na een paar dagen moeten ze zelf op zoek gaan naar eten en vangen slechts wat vissen en vogels. Als Odysseus slaapt, slachten ze de mooiste runderen van Helios. Van een mogelijke straf trekken ze zich niets aan: ze willen *liever ineens met een slok zeewater hun leven verliezen dan langdurig wegteren op een afgelegen eiland.* Helios wil dat de goden de bemanning laten vergaan door een schipbreuk, zo niet zal hij *onder duiken in de Hades om voor de schimmen te schijnen.* De goden willigen de eis van Helios in en alle manschappen behalve Odysseus verdrinken.

Goden hebben nooit gebrek, mensen hebben soms beperkte middelen en moeten dat aanvaarden. De verleiding is groot om grenzen te overschrijden, maar dat wordt duur betaald. Als mensen teveel willen van de zon (het ecosysteem), zal op een ogenblik de zon niet meer in deze bovenwereld schijnen (definitieve ontwrichting van het ecosysteem), tenzij de mensen reeds eerder door een schipbreuk (ecologische veranderingen) omgekomen zijn.

Terwijl Odysseus slaapt, slachten zijn manschappen de runderen van zonnegod Helios
- Johannes Stradanus (ca. 1605)

Parijs, café de Flore, 15 maart 2020 - een toeristische hot spot. De filosoof Sartre kwam er in WO II dagelijks schrijven omdat er verwarming was, die hij niet had in zijn appartement.

2.3. Macht en onmacht van de rede en van de wetenschap

Er werd reeds opgemerkt dat de coronacrisis toont dat mensen geen god zijn, maar kwetsbaarder dan ze willen aanvaarden. Dat kan toegepast worden op één van de knapste prestaties van de mens, nl. het rationeel en wetenschappelijk denken en de technologische toepassingen daarvan.
Enerzijds moet de waarde van rationeel en wetenschappelijk denken benadrukt worden. De geneeskunde voorkomt pijn en redt levens. Inzichten uit de virologie en epidemologie helpen om de beste reactie uit stippelen. Pseudowetenschap (zogezegde wondermiddeltjes tegen het virus of tegen besmetting) moet bestreden worden. Ook complottheorieën moeten bekampt worden (zie punt 2.1).
Anderzijds moet benadrukt worden hoe beperkt het rationeel en wetenschappelijk denken en de technologische toepassingen daarvan blijven. Reeds de virologie (en ruimer heel de geneeskunde) is een (toegepaste) wetenschap waar geen volledige overeenstemming bestaat tussen de gerespecteerde beoefenaars. Men merkt op dat juist discussie een kenmerk is van goede wetenschap, en dat klopt, maar dat maakt ook duidelijk dat (behalve bij enkele exacte wetenschappen) wetenschap niet de zekerheid biedt die de meeste mensen denken.
Onthullend zijn de feiten i.v.m. de ontwikkeling van een eventueel coronavaccin:

1) dat vraagt hoe dan ook een bepaalde tijd: de idee dat de technowetenschap bij een probleem vlug kan zorgen voor een oplossing (nog vóór er serieuze schade is), klopt niet.
2) experten waarschuwen dat er misschien nooit een vaccin kan gevonden worden (zoals er, ondanks decennia zoeken, geen vaccin is tegen het verkoudheidsvirus RSV of tegen aids) of slechts een vaccin dat maar gedeeltelijk werkt (zoals de bestaande griepvaccins).
3) als er een vaccin komt, kan dat ook nadelen hebben. Wel is het zo dat bij vaccins ernstige nevenwerkingen (bv. zware allergische reacties) zeer zeldzaam blijven. Beweringen dat vaccinatie de oorzaak is van andere aandoeningen (bv. autisme) worden door de overgrote meerderheid van wetenschappers tegengesproken.

Dit alles roept sterke twijfels op aangaande het sterk aanwezige technowetenschapsgeloof: het geloof dat bij een probleem de wetenschap gegarandeerd tijdig een technische oplossing kan ontwikkelen, waarvan men dan aanneemt dat die later geen ergere nadelen zal hebben. Dat is belangrijk omdat juist het technowetenschapsgeloof de voornaamste reden is dat men de milieuproblematiek niet aanpakt met de enig echte oplossing, nl. niet alleen de groei stoppen, maar ook de productie en consumptie inkrimpen tot we weer binnen de ecologische grenzen van de aarde komen. Daarbij moet bedacht worden dat de milieuproblemen vele malen complexer zijn dan het relatief eenvoudige probleem van een virusziekte. Bij de milieu-problemen is de kans dat er tijdig afdoende oplossingen komen, dan ook kleiner, terwijl de kans groter wordt dat een toegepaste oplossing zware nadelen zal hebben.

Aandacht verdient de stelling dat het coronavirus gemaakt zou zijn in een Chinees laboratorium (in de zoektocht naar een vaccin tegen hiv) en daaruit per ongeluk ontsnapt is.
De meeste experten achten de theorie zeer onwaarschijnlijk, maar zeggen dat ze het niet met absolute zekerheid kunnen uitsluiten.
Het betreft hier geen complottheorie (het gaat niet om een vooropgezet plan met het doel iemand te schaden om er zelf voordeel uit te halen), maar wijst op het mogelijk gevaar van wetenschappelijk onderzoek. Of de theorie klopt of niet, zal waarschijnlijk nooit echt duidelijk worden, maar doet er in feite niet toe.
Net zoals je bij de ontwikkeling van kerncentrales met quasi zekerheid kon voorspellen dat er ernstige kernrampen zouden gebeuren (met Three Mile Island, Tsjernobyl en Fukushima waren er tot nu toe 3, maar de échte catastrofe, een meltdown waarbij de brandstofelementen

volledig smelten, heeft nog niet plaatsgehad – dat staat ons nog te wachten), kan je met zekerheid voorspellen dat er vroeg of laat een gevaarlijk virus ontsnapt uit de vele laboratoria ter wereld waar aan onderzoek met virussen worden gedaan (het valt natuurlijk moeilijker te achterhalen dan een kernramp). Betekent dit dat we dat onderzoek moeten stopzetten? Is het risico voldoende groot om het voordeel van de ontwikkeling van vaccins op te offeren?
Het doel van virusonderzoek, gezondheid, is een veel fundamenteler doel dan het doel van kerncentrales, het opwekken van energie om overconsumptie te realiseren. Langs de risicokant is er waarschijnlijk minder verschil. Als de virusonderzoekers gebruik maken van genetische manipulatie, geldt dezelfde vraag als voor de atoomtechnologie: is de kracht van die technologie niet zo groot geworden dat van een verantwoord risico geen sprake meer kan zijn, hoe belangrijk het doel ook mag zijn?
De discussie rond wetenschap betreft ook de rol van experten in de samenleving.

Odysseus en de zak met de winden

De windgod Aeolus wil Odysseus helpen en steekt alle winden in een zak, behalve de zachte westenwind die in de richting van Ithaka waait. Odysseus krijgt de zak mee, voor het geval hij toch een andere wind nodig zou hebben, die hij dan voorzichtig kan tevoorschijn halen.
De manschappen denken dat de zak wijn of goud bevat en, als Odysseus slaapt, openen ze de zak, zodat alle woeste winden tegelijk ontsnappen en de schepen terug naar het eiland van Aeolus worden weggedreven.
Odysseus verontschuldigt zich, maar de windgod beseft dat de goden tegen Odysseus zijn en weigert nog verdere hulp.

Uit zucht naar genot of rijkdom zaken in het geheim doen, pakt meestal verkeerd uit.
Technische hulpmiddelen kunnen mensen helpen, maar als ze te krachtig worden, brengen ze groot onheil. Odysseus had er beter moeten op toezien wie toegang had tot de windzak, of de zak zelfs niet moeten meenemen. De maker van de windtechniek, Aeolus, heeft zijn les geleerd: voor mensen die het niet kunnen beheersen, maak je beter geen krachtige technieken.

Odysseus ontvangt de zak met winden van Aeolus,
Theodoor van Thulden, naar Francesco Primaticcio, 1633

2.4. Experten, politici en de gewone mensen

Experten hebben wetenschappelijke kennis, die steeds beperkt is (zie hierboven), maar ons wel deels kan vertellen wat de verschillende gevolgen van de verschillende gedragswijzen zijn, en dus wat we moeten doen als we een vooraf gegeven doel willen bereiken. De beslissing over wat ons doel is, is echter geen wetenschappelijke, maar een politieke beslissing: het gaat over het afwegen van voor- en nadelen en het beslissen waaraan men het meeste belang zal hechten. In deze coronacrisis was er een grote consensus over het doel bij bijna alle experten, namen bijna alle politici het doel over en maakten zich sterk dat ook hun kiezers dit doel zouden goedkeuren.
De dringende vraag is: moet deze werkwijze ook niet gevolgd worden voor de ecologische crisis? Er moeten zeker zwaarwegende bedenkingen gemaakt worden, die vertrekken van het feit dat de ecologische crisis een veel complexere aangelegenheid is.
Als experten gevraagd wordt de middelen voor een doel aan te duiden, bestaat de kans dat ze misbruik maken van hun expertise en middelen aanduiden voor een ander doel, zonder dit te zeggen. Bij de ecologische crisis neemt de kans daarop toe. Er moeten procedures uitgewerkt worden om dit in de gaten te houden, maar opnieuw: hoe ingewikkelder de materie, hoe moeilijker dit is.
Er bestaat ook nooit volledige eensgezindheid bij experten. Bij de virologen valt dit nog me, bij ecologische vraagstukken is deze eensgezindheid zeer beperkt. Toch is de kans groot dat een meerderheidsvisie onder experten juister is dan een visie van de niet-experten. Er is ook een minimum dat experten noodzakelijk achten, en als we dit al zouden uitvoeren, zijn we tenminste al de goede richting ingeslagen.
Het probleem is dat de vereiste maatregelen zo verregaand zijn dat politici vrezen dat ze niet herverkozen zullen worden als ze ze uitvoeren. Misschien is binnen de huidige democratie geen oplossing mogelijk, omdat de gewone mensen (de kiezers) te “dom” handelen. Politici met moed zouden het toch moeten proberen en tot hoofdprogramma-punt moeten maken dat we naar een rationele samenleving moeten, dus veel meer aan de lange termijn moeten denken (het overleven van onszelf en onze kinderen) en daarbij veel meer naar de experten moeten luisteren.
Meer politici zouden een vooraf doordacht ecologisch beleid zoals het coronabeleid moeten voorstellen. Meer mensen die ervan overtuigd zijn, zouden moeten proberen het al uit voeren.
Ook de media hebben daarbij een grote verantwoordelijkheid. Ze moeten, zoals deels gebeurde in hun coronaberichtgeving, stoppen met sensatie en niet langer, zogezegd ter wille van het debat, de grootste nonsens evenveel ruimte geven als de wetenschappelijke consensus.
Een cruciaal element van een ecologisch beleid betreft de schaal van menselijk handelen.

2.5. Globalisering en kleinschaligheid

De coronacrisis maakte nog eens zeer duidelijk dat de wereld geglobaliseerd is en welke mogelijkheden dat opent en welke problemen dat stelt. Een epidemie stopt niet aan politieke grenzen en een oplossing vraagt wereldwijde samenwerking.
Op economisch vlak zal de schaal weer veel kleiner moeten, zeker wat voedsel betreft. Zowel om ecologische redenen, als om de weerbaarheid te verhogen, moeten kleinere eenheden zelfvoorzienend worden. Geglobaliseerde productieketens (er gekomen omdat ze de meeste winst opleveren voor grote bedrijven) zijn uiterst kwetsbaar, zeker als de globale politieke samenwerking nog niet op punt staat. Zoals zakenbankier Georges Ugeux het stelt: *Globalisering is dood! Moeten we echt mango’s uit India op een vliegtuig naar New York zetten? We zullen*

moeten bouwen aan een systeem van regio's. Veel meer lokale supply chain-netwerken. De schaal zal variëren met het soort product: voedsel vraagt kleinere schaal dan mondmaskers. Deze kleinschalige productieketens zullen dan gecoördineerd moeten worden in grote politieke eenheden.
Meer internationale samenwerking is nodig. Gegeven het wereldomvattende karakter van de technologie zal er uiteindelijk een wereldregering moeten komen. Haar belangrijkste taak zal zijn om solidariteit te organiseren en, sterker nog, gelijkheid te realiseren.
De klassieke economische recepten zijn in elk geval aan herziening toe, in de eerste plaats het huidig heersende neoliberalisme.

2.6. Neoliberale besparingspolitiek of goede gezondheidszorg

Een goed uitgebouwde gezondheidszorg en ouderenzorg vragen om investeringen, niet om besparingen. Dit vraagt om een nieuwe politiek.
De afgelopen 40 jaar werd een neoliberaal beleid gevoerd, met vermindering van belastingen (vooral van de hogere inkomens) en dus vermindering van de staatsuitgaven, waardoor voor rijken privé gezondheids- en ouderenzorg toegankelijker werd, maar openbare zorg, vooral gebruikt door minderbedeelden, werd afgebouwd. Spanje was door corona verplicht zieken-huizen opnieuw te nationaliseren. Die anti-neoliberale politiek moet straks voorgezet worden.
De vrijheid van "ieder voor zich" en de harde competitie van het neoliberale beleid moeten vervangen worden door samenwerking, die streeft naar gelijkvrijheid voor iedereen.

2.7. Individualisme of sociale samenhang

In een periode van crisis hebben velen het moeilijker en is steun en solidariteit nodig. Dit gebeurt in deze coronacrisis deels. Het is nodig deze mentaliteit aan te houden na de coronacrisis. Onze cultuur is veel te competitief en te individualistisch geworden.
Eén voorbeeld: mensen klagen terecht dat ze hun familie in de woonzorgcentra niet konden bezoeken. De vraag die ze zichzelf moeten stellen: gaan ze in gewone tijden wel voldoende op bezoek? Of nog fundamenteler: de eenzaamheid bij ouderen is veel te groot. Is het feit dat bejaarden steeds meer en meer in een woonzorgcentrum worden opgenomen wel een goede zaak? Uiteraard blijft professionele zorg belangrijk en blijft er een grote rol weggelegd voor de overheid.

2.8. Mensen in moeilijkheden en gelijkheid

Het is niet voor iedereen even eenvoudig om met de coronamaatregelen om te gaan. Het is een pak gemakkelijker voor iemand met een gegarandeerd loon dan voor iemand zonder, voor iemand zonder kinderen thuis dan voor iemand met, voor iemand met een tuin waarin de kinderen kunnen spelen dan voor iemand zonder, voor iemand zonder verhoogde psychische kwetsbaarheid dan voor iemand met. Een aantal groepen hebben het extra moeilijk, zoals vrouwen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld, of gezinnen die in armoede leven.
De coronacrisis maakt een aantal maatschappelijke wantoestanden die reeds bestonden, duidelijker. De meeste gaan om ongelijkheid.
Terecht vragen organisaties dat daar iets wordt aan gedaan. Er is echter een oplossing ten gronde nodig. Hier een projectje, daar wat extra subsidies voor een organisatie die bijstand verleent, is onvoldoende. Niet liefdadigheid is nodig, maar rechtvaardigheid.

2.9. Liefdadigheid of rechtvaardigheid

De superrijken (genre Bill Gates) en de al dan niet artistieke marketeers (genre Lady Gaga) kunnen hun hart weer ophalen door coronaliefdadigheidsacties.
Dat helpt mensen, en dat is goed, maar de kritieken op deze filantropie moeten herhaald worden, zoals:

- liefdadigheid wordt meer en meer gekoppeld aan leuke evenementen. Het middel is voor velen belangrijker geworden dan het doel.
- liefdadigheid dient vaak om het imago op te poetsen en wordt meer en meer gezien als een commerciële investering.
- de filantroop kan zelf bepalen waaraan hij zijn geld besteedt. De filantroop heeft buitensporige invloed, ook op de publieke instellingen (zo is Bill Gates een grote donateur van de Wereldgezondheidsorganisatie) en dat is niet democratisch.
- is het normaal (rechtvaardig) dat 1 mens zo rijk kan worden? Is het normaal dat de 8 rijkste mensen ter wereld even rijk zijn als de 3,6 miljard armsten, dat is de helft van de wereldbevolking (Oxfamrapport 2017)?
- nog belangrijker is de vraag hoe die rijken zo rijk zijn geworden? Hebben ze hun fortuin niet verzameld door uitbuiting? Heeft Bill Gates, die zijn Foundation nu volledig op coronaproblemen gaat richten, dat geld niet vooral verdiend omdat vele van zijn werknemers in slechte arbeidsomstandigheden werken voor weinig loon en omdat zijn bedrijf bijna geen belasting betaalt?
- bovenstaande vragen betreffen niet alleen de allerrijksten, maar ook de gewone mensen die leven in de rijke landen van de wereld, zoals België. Als wij 10 euro geven, waarom geven wij dan geen 20 euro? Liefdadigheid hangt af van de willekeur van de gever.

In algemene bewoordingen gesteld: is liefdadigheid geen poging om rechtvaardigheid te kunnen vergeten? Dient liefdadigheid niet om ons geweten te sussen?
Stelregel blijft: niet liefdadigheid is nodig, maar rechtvaardigheid. Het belang van deze regel zal nog toenemen door de te verwachten grote economische depressie. De concrete betekenis: nodig zijn geen soepbedelingen, maar serieuze herverdelende belastingen op grote inkomens en vermogens (de halfslachtige visie van de sociaaldemocraten), of, nog meer, een poging om de gelijkheid eindelijk eens serieus te realiseren (de visie van de socialisten).
Dit betekent dat de meeste economische recepten en theorieën herzien moeten worden.

2.10. Economische steun en geld

De overheden gaan steun verlenen. Dat doen ze aan werknemers en zelfstandigen, als een vorm van (uitgebreide) sociale zekerheid, en aan bedrijven, opdat die niet failliet zouden gaan. Dat het omwille van ecologische redenen nodig is dat bepaalde bedrijven verdwijnen of toch sterk inkrimpen, maar dat zo een sluiting natuurlijk geordend moet verlopen, wordt hier verder niet behandeld (zie daarvoor punt 2.2 en 2.5.).
Bepaalde bedrijven worden misschien genationaliseerd. Het kapitalisme toont zijn ware gelaat: als bedrijven winst maken, moeten ze privé zijn en de winst dus naar het kleine clubje van de aandeelhouders gaan, maar als bedrijven grote verliezen maken, moeten ze plots gemeen-schappelijk eigendom worden opdat de verliezen door iedereen worden gedragen.
Door de steun zullen alle landen een grote overheidsschuld creëren. Voor België wordt tientallen miljarden verwacht. Dat zou geen probleem zijn als alle bedrijven hun belastingen zouden betalen volgens de geest van de wet. Door fiscale spitstechnologie en het gebrek aan

internationale samenwerking tussen de landen ontwijken 800 Belgische bedrijven legaal deze belastingen: het betreft (door de bedrijven, zoals verplicht, zelf aangegeven) 172 miljard!
De vraag hoe de overheid de staatsschuld gaat aanpakken lijkt eenvoudig: ze drukt geld bij of laat de schulden opkopen door een nationale (in eurolanden de Europese Centrale) bank, die daarvoor nieuw geld creëert. Deze procedure is echter al jaren aan de gang, omdat de economie al jaren niet meer degelijk draait. Men zal de komende economische crisis linken aan corona, maar in feite is corona een excuus om de reeds langer bestaande inherente problemen van onze groei-economie te verdoezelen. De oorzaak van een crisis is (zoals Marx beklemtoonde) overproductie, niet doordat de vraag daalt (wat door corona nu wel een bijkomende factor is), maar doordat men te veel aanbiedt, vanuit de drang te groeien en winst te maken. De crisis wordt dan "opgelost" door dat nieuwe geld dat een nieuwe groei moet aanzwengelen, een recept dat – opnieuw, omwille van ecologische redenen – niet meer toepasbaar is. Men vergeet ook dat geld nooit waarde (rijkdom in goederen en diensten voor verbruik of gebruik) creëert.
Alle waarde (verbruiks- of gebruikswaarde) komt voort uit de natuurlijke hulpbronnen en uit arbeid (maar door gebruik van fossiele brandstoffen is het aandeel van de arbeid minimaal geworden, wat marxisten moet brengen tot een herziening van Marx' arbeidswaardeleer). Geld (ruilwaarde) is in essentie slechts een middel dat aangeeft hoe de waarde verdeeld is. Nieuw geld maken komt neer op een herverdeling van de echte waarde (gebruik of verbruik), naar gelang bij wie het nieuwe geld en dus een groter deel van de rijkdom terecht komt.
De socialistische visie werd al aangehaald: slechts een herverdeling die leidt tot een gelijkheid is rechtvaardig en maakt een stabiele samenleving mogelijk.

2.11. Kiezen tussen mensen: deontologisch of utilitaristisch

Toen de mogelijkheid bestond dat er te weinig beademingstoestellen zouden zijn op de intensive care, stelde zich de nood aan richtlijnen om te beslissen welke patiënten voorrang zouden moeten krijgen en welke patiënten men dus dood zou laten gaan (de zogenaamde triage).
De *Belgische Vereniging Intensieve Geneeskunde* stelde op vraag van de *Federale Overheidsdienst Volksgezondheid* een ethische adviestekst op in samenspraak ethicus Ignaas Devisch. Daarin wordt gesteld dat als er bij twee mensen dezelfde medisch dringendheid is, beslissen per toeval of volgens het principe "*first come, first serve"'* aangewezen is. Ouderdom is op zich geen goed criterium. De *Ethische commissie-zorg UZ Leuven* stelde echter een eigen tekst op en daarin wordt wel gesteld dat er voorrang kan worden gegeven aan jongere mensen, op voorwaarde dat hun conditie er niet slechter aan toe is dan bij de oudere patiënt die om hetzelfde bed strijdt. Het verschil tussen beide richtlijnen loopt gelijk aan een oude discussie: moet de voorkeur gegeven worden aan de deontologische ethiek of aan de utilitaristische?
Een deontologisch ethicus meent dat er vaste gedragsregels bestaan die gevolgd moeten worden, los van de mogelijke gevolgen. Als liegen moreel verkeerd is, dan mag je nooit liegen, stelde de bekendste deontologisch denker, de Duitse filosoof Immanuel Kant. Zo kan je de naleving van de *Rechten van de mens* interpreteren dat *je geen onderscheid maakt tussen personen* en *geen enkele 'noodtoestand' een afwijking daarvan kan wettigen*. *Ieder leven is evenveel waard* en je mag niet *het broze en zwakke leven minder waard achten* (formuleringen uit de verklaring *Geen toekomst zonder ouderen*, mee ondertekend door de gekende filosoof Jurgen Habermas). Dat betekent dat, als de realiteit je dwingt om toch te kiezen, je enkel het lot mag laten beslissen (het principe "wie eerst komt, wordt eerst geholpen" houdt ook een element van toeval in, maar is mee bepaald door factoren zoals rijkdom, die toegang tot hulp gemakkelijker maakt).

Een utilitarist meent dat je moet kijken naar de gevolgen van je handelingen en moet zorgen voor *het grootste geluk van het grootste aantal*. Dit utilitaristisch standpunt lijkt voor de meesten te verkiezen, want als een nazi je vraagt waar een jood verborgen is, is het toch ethisch juist om wel te liegen. Je redt de veertigjarige en laat de tachtigjarige sterven, want de jongere zal hoogstwaarschijnlijk bij redding nog 50 jaar leven en de oudere maar 10 jaar en dus heb je voor 5 keer meer geluk gezorgd. Toch heeft ook het utilitarisme zijn moeilijkheden: is het rechtvaardig om iemand die valselijk beschuldigd wordt door een woedende massa, op te offeren om rellen met meerdere dodelijke slachtoffers te voorkomen?
Welk standpunt je ook inneemt, de vraag is of de discussie toegepast op de triage van patiënten wel mag overgelaten worden aan ethische comités, die dan nog niet met elkaar overeenkomen. Moet deze zaak niet democratisch beslist worden?

2.12. Digitale mogelijkheden en gevaren

In de periode van de lockdown gebeurde veel elektronisch en digitaal: sociaal contact houden, maar ook spelen, leren, kunst en andere cultuur beleven, en ook spullen kopen via pakjesdiensten en deliveroo's allerhande. Een lockdown 20 jaar geleden zou zwaarder geweest zijn. De i-dienstverlening doorstond de test en hield technisch gezien zeer goed stand.
Tegelijkertijd werd duidelijk hoe beperkt de mogelijkheden van i-technologie zijn en waarschijnlijk steeds zullen blijven. Een opvallend voorbeeld: met veel trommelgeroffel werden apps in het vooruitzicht gesteld die de crisis zouden oplossen door contact-tracing. Er werd een minister aangesteld die de klus even vlug zou klaren. Enkele weken later was het plan van de tafel: contract-tracing kan niet geklaard worden door i-apparaten, maar enkel door tracers van vlees en bloed.
Het blijft nodig alle klassieke kritieken op onze i-tijden te herhalen:

- digitaal blijft in de meeste contexten tweedehands en dus minderwaardig: sociaal contact of kunstbeleving vragen in de eerste plaats om materiële uitoefening. In het onderwijs kunnen de i-apparaten het fysieke contact tussen leerling en leerkracht en de structuur van het schoolsysteem niet vervangen.
- groei van i-diensten verhoogt het milieuprobleem (informatie kan in principe oneindig gekopieerd worden zonder dat je iets verliest, maar je hebt wel een materiële drager nodig, die hulpbronnen gebruikt en afval veroorzaakt – 1 voorbeeld: het afkoelen van servers zorgt al voor meerdere procenten van het wereldenergieverbruik en dus CO2-uitstoot).
- probleem van privacy: men kan de veiligheid verhogen (bv. minder besmettingen) door mensen constant te volgen en te controleren, waardoor de overheid een te grote macht krijgt – de overheid kan deze macht ook gebruiken als ze zou overgaan tot beleid dat de meeste mensen schaadt.
- de grootste functie van i-diensten (vooral sociale media) is het opdrijven van reclame om zo de consumptie van materiële goederen op te drijven: een ramp voor het milieu.

Narcistisch gechat in i-communities kan echte sociale samenhang niet vervangen.

2.13. Bullshit jobs en essentiële beroepen

Bij de bepalingen van een lockdown is er aandacht voor essentiële beroepen. Een mogelijk criterium is: hoe vlugger de samenleving in het honderd loopt als een bepaald beroep niet wordt uitgeoefend, hoe essentiëler het is. Een rangschikking opmaken is moeilijk, maar je kan toch duidelijke uitspraken doen: een bakster, een verpleger, een vuilnisman, een politievrouw zijn

essentiëler dan een piloot (toch van een passagiersvliegtuig), een reclamemaakster, een profvoetballer. Het is opletten voor valkuilen. Men zou kunnen denken dat kunstenaars niet zo essentieel zijn, maar geen enkele samenleving kan zonder kunst.
Probleem is dat de verloning en de maatschappelijke waardering van beroepen niet gebeuren op basis van hun essentieel karakter. De verloning en maatschappelijke waardering worden bepaald op basis van criteria als studieduur, het vermogen om zichzelf als essentieel voor te doen, toevallig bepaald imago, de grootte van de winst die een beroep opbrengt. Hier is veel werk aan de winkel.
Als gevolg van de grote automatisatie en de maatschappelijke onwil om de arbeidsduur te verminderen, werden een hele reeks beroepen gecreëerd die totaal niet essentieel zijn. In het bijzonder kunnen er vragen gesteld worden over:

- bullshitjobs (term van David Graeber): jobs waarbij de wereld er niks zou van merken als die job niet meer bestaat, of in een andere definitie, jobs waarvan de beoefenaars zelf vinden dat ze amper iets zinvols doen – het gaat vaak om consultancy- en management-functies.
- allerhande coaching door personen die beweren experten te zijn in zaken die in feite elke normale persoon zelf moet kunnen (basismechanismen van gezond psychisch functioneren). Normale psychische verschijnselen (bv. rouwen, omgaan met stress, bv door lockdown) worden beschouwd als ziekten, die verholpen moet worden door de experten, waar vroeger de steun meer kwam vanuit de sociale omgeving.

Er moet overigens nog dit opgemerkt worden: de grote automatisatie werd mogelijk gemaakt door de beschikbaarheid van grote hoeveelheden fossiele energie. Vermits het gebruik daarvan moet stoppen omwille van de milieuproblemen en vermits het onwaarschijnlijk is dat de her-nieuwbare energiebronnen evenveel energie zullen kunnen leveren, zal de automatisatie moeten afgebouwd worden en zullen verdwenen jobs moeten terugkomen, vooral traditionele ambachten, zoals meubelen maken of gebruiksgoederen herstellen.

2.14. Politieke structuur van België: gesplitst of unitair

De aanpak van de coronacrisis lijkt in België bemoeilijkt te worden door de ingewikkelde politieke structuur van het land.
Zo werd de aanwerving van meer dan 1.000 contract-tracers (al op 14 april aangeduid als prioriteit) sterk vertraagd omdat verschillende beleidsniveaus het niet eens geraakten. Zo worden richtlijnen in de verschillende regio's anders uitgewerkt, met verwarring tot gevolg.
De vraag die zich stelt: is België niet toe aan een herfederalisering (bevoegdheden van de regio's en gewesten die terug samengevoegd worden op niveau van heel het land)?

2.15. Geen nieuws zonder sport

Alle sportwedstrijden werden afgeschaft, maar de hoeveelheid sportnieuws verminderde niet.
De sportbranche is de maatschappelijke sector die na de gezondheidszorg de meeste corona-aandacht heeft gekregen, meer dan onderwijs, winkels, cultuur: elke dag gegarandeerd een portie nieuws dat er in feite geen nieuws is.
Sport is een gigantische economische sector is en één van de grootste amusementsbranches. De maagpijn van een Rode Duivel (omdat hij straks misschien sociale zekerheid zou kunnen moeten betalen zoals elk gewone werknemer) is uiteraard beter nieuws dan de klimaatverandering. Toen de Titanic verging, bleef het orkest doorspelen. Geen hoog tijd om prioriteiten weer op punt te stellen?

2.16. Misleidende en correct weergegeven grafieken

Experten gebruiken graag statistieken en grafieken om een zicht te krijgen op de waarheid (de werkelijkheid), maar ook om hun gelijk te tonen. Niet iedereen begrijpt echter een statistiek of een grafiek. Velen letten niet zozeer op de cijfers op x- en y-as, maar bekijken het globale beeld. Dat kan misleidend zijn, zoals onderstaande twee voorbeelden aantonen.

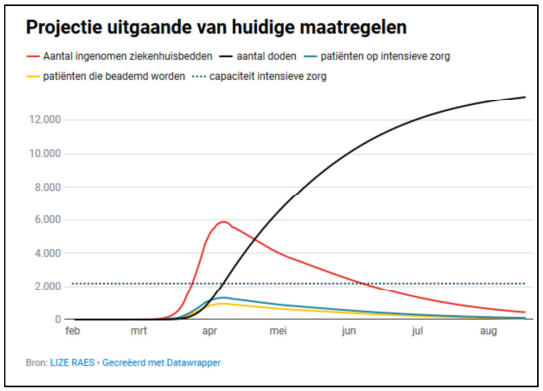

1) In deze coronagrafiek worden voor alle gegevens bij elke dag de cijfers van die dag gegeven, behalve voor het aantal doden: daar worden de aantallen samengeteld en dus bij elke dag ook de doden van de vorige dagen meegeteld. Resultaat: waar alle lijnen na een tijdje dalen, stijgt de lijn van het aantal doden spectaculair en blijft stijgen.
De auteur van de grafiek wil blijkbaar de dodelijkheid extra in de verf zeten, door 2 werkwijzen te mengen en dat

2) Vooruitgangsoptimist Hans Rosling wil aantonen dat de ongelijkheid in Brazilië afneemt en geeft onderstaande grafiek:

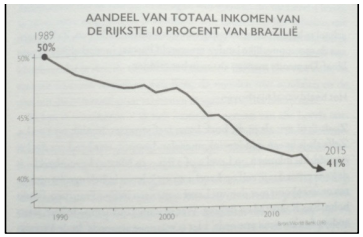

Het lijkt alsof het "aandeel van inkomen van de rijkste 10%" bijna tot nul is gezakt: de lijn komt bijna tegen de x-as. Dat is echter omdat Rosling de y-as inkort. Wie de grafiek ziet met volledige y-as (zie hiernaast), merkt meteen dat er wel een daling is, maar veel minder spectaculair: de rijkste 10% hebben nog altijd 40% van alle rijkdom.

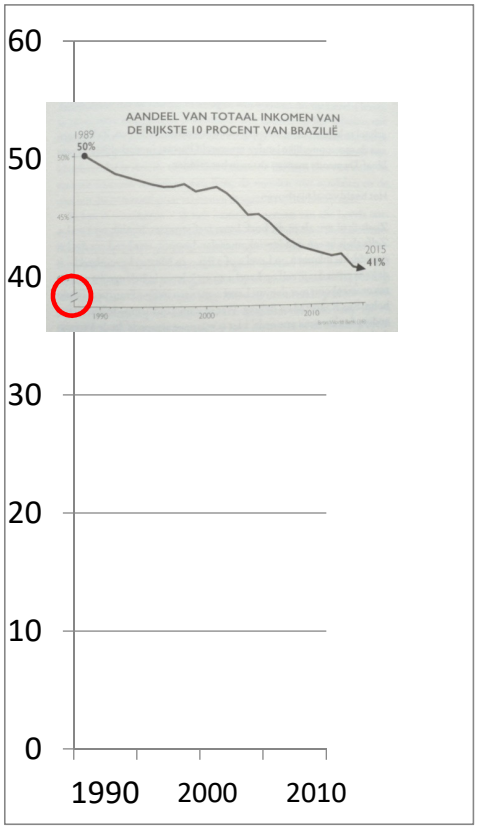

Mensen zouden statistische en grafische geletterdheid moeten aangeleerd worden. De vraag is wie dat moet doen – de school heeft al zovele taken.
Experten moeten eerlijk blijven en hun collega's die misleiden, terecht wijzen. Ook journalisten moeten hun verantwoordelijk-heid opnemen.

2.17. Misbruik en verantwoord gebruik van een crisis

Het is zeer aanlokkelijk voor personen en voor organisaties om de coronacrisis te gebruiken om de eigen doelstellingen te bevorderen. Enkele voorbeelden:

- personen kunnen groepen de schuld geven van de crisis (zie bv. de bewering dat het virus verspreid zou zijn door de migranten).
- politici kunnen populariteit proberen te verwerven (kom op TV, al heb je niets te zeggen).
- reclamebureaus gebruiken corona om hun boodschap te brengen.
- belangenorganisaties wijzen op de speciale moeilijkheden bij hun groep, bv. blinden, vouwen die mishandeld worden, dieren (zie reclamecampagne van Gaia).
- voorstanders van een basisinkomen zien de komende economische crisis als ideale gelegenheid om dat systeem in te voeren.
- organisaties die groei aanklagen wijzen op de voordelen van de lockdown (minder files, minder luchtvervuiling, minder verbruik olie en dus minder CO_2 uitstoot).

Een genuanceerde beoordeling is nodig, op basis van 2 zaken:

1) de middelen die gebruikt worden: zijn de middelen correct of niet (denk aan verspreiden van fake news)?
2) het doel waarvoor de coronacrisis gebruikt wordt: is het een goed doel of een slecht doel?

Ook deze tekst maakt gebruik van de coronacrisis, om bepaalde vragen te stellen over onze hedendaagse maatschappij. Dat is meer dan een goed doel: het is een dringende noodzaak, zoals hopelijk blijkt uit de tekst zelf.

2.18. Wat zullen we doen?

Gegeven de sterke kracht van gewoontes en de beperkte kracht van de rede, valt te vrezen dat de meesten de hier gestelde vragen zullen negeren en zo vlug mogelijk zullen overgaan tot business as usual. Misschien worden de gevolgen van de coronacrisis, vooral op economisch vlak, zo groot dat dat niet meer mogelijk is. Daarop mag niet gewacht worden: vele problemen vragen een onmiddellijke aanpak en dus een onmiddellijke discussie.
Als de vereiste veranderingen ingezien worden, dan zal het nog moeilijk zijn ze ook uit te voeren, gezien de zwakte van de rede. Sommige technische corona-ingrepen (bv. plexiglas in winkels) en coronaverplichtingen zijn een toepassing van de oplossing van Odysseus, die bij de gevaarlijke verlokking van de Sirenen niet rekende op zijn rationele wilskracht, maar op voorhand gepaste maatregelen nam. Wij moeten nadenken hoe we deze oplossing nog meer in praktijk kunnen brengen. Het is waarschijnlijk dat dit niet zal gebeuren.
Het is jammer te moeten zeggen, maar de coronacrisis is niet erg genoeg. Dat ergere zal misschien niet zo lang op zich laten wachten.

Toen de coronacrisis op haar hoogtepunt was, was er iets dat ons meer moet verontrusten, omdat het minder vlug zal weggaan: in plaats van maartse buien en aprilse grillen waren er weken na elkaar zomertemperaturen, zonder regen. Eind mei werd het rampzalige van de klimaatverandering concreter: er dreigt nu al, nog vóór de zomer is begonnen, een tekort aan water.
Als later de geschiedschrijvers gaan terugkijken naar 2020, is er een grote kans dat de coronacrisis amper vermeld zal worden, maar men zal spreken over het jaar waarin de droogte en hittegolven definitief het (samen)leven beperkten en de nabije ineenstorting duidelijker werd.
We moeten uitkijken naar de zomer 2020: zal de temperatuur niet 40 maar 45° worden, zullen de hittegolven niet enkele dagen, maar weken duren? Hopelijk niet, maar dat doet er niet toe: het is mogelijk en daarom moeten we doen wat nodig is om het te milderen: bescheiden leven.
50 jaar na het Eerste Rapport van de Club van Rome is het hoog tijd om in te zien: alleen bescheidenheid kan ons nog redden.

Odysseus en de onweerstaanbare Sirenen

Odysseus moet varen langs de verblijfplaats van de Sirenen, vrouwen die zo mooi kunnen zingen dat elke zeeman zijn schip naar hen toe wendt, maar dan te pletter vaart op de rotsen. De nimf Circe geeft Odysseus de raad om de oren van zijn mannen dicht te stoppen met was en, als hij zelf toch het gezang wil horen, zich te laten vastbinden aan de mast van zijn schip.

Odysseus toont ons de oplossing voor de zwakte van de menselijke rede: als je weet dat je aan een gevaarlijk verlangen geen weerstand zal kunnen bieden, dan moet je op voorhand maatregelen nemen, als je wilskracht nog voldoende sterk is, zodat je later niet kunt toegeven aan het verlangen. Op dat moment zal je kwaad zijn op jezelf, maar later, als het gevaar is geweken, zal je blij zijn dat je je zelf hebt gedwongen.

Roodfigurige vaas, 21e eeuw

(naar de Attische Sirenenvaas, 5e eeuw vóór het jaar 0 - ©Trustees of the British Museum)

Otto Greiner (1869-1916)

John William Waterhouse (1849-1917)

De schoonheid en rijkdom van Calypso maken Odysseus niet gelukkig, en ook niet haar aanbod tot onsterfelijkheid: hij verlangt naar de liefde van zijn vrouw Penelope – Jan Brueghel de oude, 1616

Odysseus laat zich vastbinden om te weerstaan aan de Sirenen, Alexander Bruckmann, 1829

Brand, dood, rampen slaan toe als de Dulle Griet haar hebzucht de vrije teugel laat…

… rustig geluk heerst als mensen bescheiden werken voor hun levensonderhoud, niet verleid door de noodlottige hoogmoed van Icarus om tot bij de zon te willen vliegen. – 2 schilderijen van Pieter Bruegel, rond 1565